

Ona tili

II qism

4

novda
edutainment

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

D. D. Baynazarova
M. E. Toirova

Ona tili

4-sinf

II qism

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik

Ta'limni rivojlantirish markazi huzuridagi ilmiy-metodik
kengash tomonidan tavsiya etilgan.

Toshkent – 2023

UO'K: 811.512.133(075.3)

BBK 81.2O'zb-922

T-60

Baynazarova D. D., Toirova M. E.

Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. II qism. /

Baynazarova D. D., M. E. Toirova – Toshkent: "Novda Edutainment", 2023. – 88 b.

Taqrizchilar:

Sh. Y. Muslimova – Toshkent shahar 328-umumiy o'rta ta'lim maktabining
oliy toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi;

M. M. Umarova – Toshkent shahar 222-umumiy o'rta ta'lim
maktabining birinchi toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi.

ISBN 978-9943-9705-4-0

© D. D. Baynazarova, M. E. Toirova

© "Novda Edutainment", 2023

Shartli belgilar:

**Og'zaki
bajaring**

**Savollarga
javob bering**

**Topshiriqni
bajaring**

**Yodda
tuting**

**O'ylab
ko'ring**

**Uyga
vazifa**

**Yozma
bajaring**

**Guruh bo'lib
ishlang**

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLICA
FARG'ONA VILOYATI
RISHTON TUMANI
MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA'LIMI BO'LIMI
33-UMUMIY
O'RTA TA'LIM
MAKTABI
№ 43
11 2023 y.

Hurmatli o'quvchi!

Ona tiliga mehr Vatanga muhabbat kabi pok tuyg'udir.

Bu kitob ko'zlari chaqnoq, ilmga tashna Sizdek bolajonlar uchun nutq va lug'at boyligini o'stirish, imloviy savodxonlik, to'g'ri yozish, o'qish hamda husnixat ko'nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Ushbu kitobda grammatika qoidalarini oson o'zlashtirishingiz, grammatik tahlilni sodda, aniq yo'llar bilan amalga oshirishingiz va ijodiy fikrlashni o'rganishingiz uchun turli jadval, rebus, boshqotirma, turli diktantlar va test topshiriqlari berilgan.

Omad yor bo'lsin!

1-chorakda o'tilganlarni takrorlash

1-mashq. Ikki guruhga bo'lining. Savollarga tezkorlik bilan javob bering.

I guruh uchun

1. Nutq nima?
2. Unli tovushlarni ayting.
3. Jarangli undoshlarni ayting.
4. So'z turkumlari qaysilar?
5. Ot deb nimaga aytiladi?
6. Son qanday so'roqlarga javob bo'ladi?
7. Undosh tovushlar nechta?
8. O'pkadan kelayotgan havo og'iz bo'shlig'ida to'siqqa uchramasa, qanday tovushlar hosil bo'ladi?
9. To'siqqa uchrasa-chi?

II guruh uchun

1. Asos nima?
2. So'z yasovchi qo'shimchalar qaysilar?
3. Og'zaki nutqning eng kichik, boshqa mayda bo'lakka bo'linmaydigan qismi nima deyiladi?
4. Tovushning yozuvdagi ifodasiga nima deyiladi?
5. Ikki harf bir tovushni ifodalashi mumkinmi?
6. Tilimizda nechta unli tovush bor?
7. Tilimizda nechta undosh tovush bor?
8. Jarangsiz undoshlarni ayting.
9. Alifbo deb nimaga aytiladi?

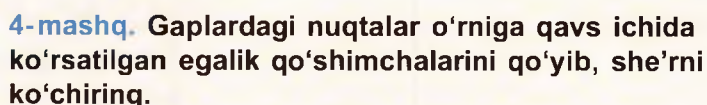
2-mashq. Savollarni o'qib, tegishli javobning raqamini "O'quvchining javobi" ustuniga yozib chiqing.

T/r	Savollar	O'quvchining javobi	Javoblar
1	Ega gapda qanday so'roqlarga javob bo'ladi?	4	Kesim gapda <i>Nima qildi?</i> , <i>Nima qiladi?</i> , <i>Nima qilmoqchi?</i> so'roqlariga javob bo'ladi. 2
2	Kesim gapda qanday so'roqlarga javob bo'ladi?		Ega va kesim gapning bosh bo'laklaridir. 3
3	Ega va kesim gapning qanday bo'laklari?		<i>Qodir yoshligidan kitob o'qishni yaxshi ko'radi.</i> Ushbu gapning egasi – <i>Qodir.</i> 5
4	<i>Qodir yoshligidan kitob o'qishni yaxshi ko'radi.</i> Ushbu gapning egasini toping.		Ega gapda <i>Kim?</i> yoki <i>Nima?</i> so'roqlariga javob bo'ladi. 1
5	<i>Qodir yoshligidan kitob o'qishni yaxshi ko'radi.</i> Ushbu gapning kesimini toping.		<i>Qodir yoshligidan kitob o'qishni yaxshi ko'radi.</i> Ushbu gapning kesimi – <i>yaxshi ko'radi.</i> 4

- Kamron dasturlash sirlarini o'rgandi.
- Men o'zimning fikrimni aytmoqchiman.
- Kecha maktabga Amirxon va Iroda kelmadi.

Gapdagi ikkinchi darajali bo'laklarni savollar yordamida aniqlab, tagiga chizing.

Jajjigina barmoqchalar...(II sh.),
Harakatdan to'xtamas bir zum.
Sen chizgan gul, bayroqchalar...(II sh.),
Bayram uchun sovg'adir, qiz...(I sh.)
Ona...(II sh.) shunda ochar keng quchoq,
Go'yo ko'kka yetgandek bosh...(III sh.).
Sensan doim unga ovunchoq,
Sen onangning kichik yo'ldosh...(III sh.).

Ilyos Muslim

5-mashq. O'qish kitobidan vatan, haqidagi uch-to'rtta maqolni ko'chiring va egalik qo'shimchalarini tegishli belgilang.

Namuna:

Vatanning qadrini bilmagan,

O'z qadrini bilmas.

Ona yurti – oltin beshiging.

Savol:

-im qo'shimchasi narsaning qaysi shaxsga tegishligini bildiradi? **-ing**, **-i** qo'shimchalari-chi?

Xatoni to'g'irlang.

I shaxs – o'zga.

II shaxs – so'zlovchi.

III shaxs – tinglovchi.

6-mashq. Quyida berilgan so'zlarni shaxs-son qo'shimchalari bilan moslashtiring.

Kitob, maktab, nevara, sinf, baxt, ko'zoynak, kompyuter.

Namuna: nevara

Birlik

I sh. nevaram

II sh. nevarang

III sh. nevarasi

Ko'plik

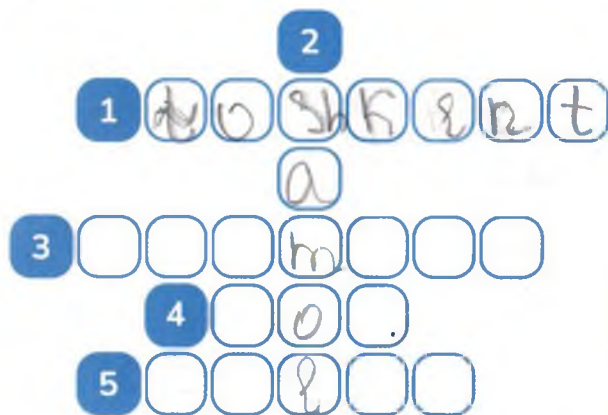
nevaramiz

nevarangiz

nevaralari

7-mashq. Boshqotirmani yeching.

1. O'zbekistonning poytaxti.
2. Tabiat hodisasi.
3. Erta bahor guli.
4. Subhidam.
5. Uy-ro'zg'or buyumi.

8-mashq. Quyida berilgan so'zlarga so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimcha va so'z yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'shib so'z tarkibi jihatidan tahlil qiling.

Tahlil uchun so'zlar: qalam, darslik, telefon, sumka, ish, bino, shifo.

So'z	Asos	So'z yasovchi qo'shimcha	So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimcha	Asosdosh so'zlar
baliqchi	baliq	-chi	—	baliqli

Otlarning kelishik qo'shimchalari bilan qo'llanilishi

9-mashq. O'qing. Gaplarda takrorlanib kelayotgan bir xil otlarni aniqlang. Ularga ajratilgan so'zlar orqali so'roq bering. Shu otlarni ajratib ko'rsatilgan so'zlar bilan birga ko'chiring.

- Kitob – bilim **manbai**.
- Kitobning **har sahifasi** bizni ilm bulog'i sari yetaklaydi.
- Kitobni **avayla**, uni yirtmagin.
- Kitobga ruchka bilan **chizmang**.
- Kitobda dunyo va jonzotlar haqida qiziqarli ma'lumotlar **berilgan**.
- Kitobdan **yaxshiroq** do'st yo'q.

Gapda otlar boshqa so'zlarga qaysi qo'shimchalar orqali bog'lanadi?

Qoidani yod oling.

Otlarga qo'shiladigan
-ning, -ni, -ga(-ka, -qa), -da,
-dan qo'shimchalari kelishik
qo'shimchalaridir.
(Otlarda oltita kelishik bor.)

T/r	Kelishiklar	So'rog'i	Qo'shimchasi
1.	Bosh kelishik	Kim? Nima? Qayer?	–
2.	Qaratqich kelishigi	Kimning? Nimaning? Qayerning?	-ning
3.	Tushum kelishigi	Kimni? Nimani? Qayerni?	-ni
4.	Jo'nalish kelishigi	Kimga? Nimaga? Qayerga?	-ga (-ka, -qa)
5.	O'rin-payt kelishigi	Kimda? Nimada? Qayerda?	-da
6.	Chiqish kelishigi	Kimdan? Nimadan? Qayerdan?	-dan

10-mashq.

Kulol bobo

Hayotda bir emas, bir necha hunarni egallagan odam baxtlidir. Qadim zamonda kulolchilik hunarini bilganlar juda e'zozlangan ekan. Chunki u vaqtlarda idish-tovoq hozirgidek serob emas ekan-da.

Rahim bobo degan kekxa odam kulolchilikda mashhur ekan. Ular yasagan ko'zalar, laganlar, guldona, qo'ying-chi, har bir buyum shunday chiroyli va bejirim, foydalanish uchun qulay ekan.

Aslida bu hunarni egallash, uning qiyinchiliklariga bardosh berish qiyin kechadi.

Sopol buyum yasash uchun avval tuproq olinib, loy qoriladi. So'ng shakl beriladi. Buning uchun maxsus dastgoh bo'ladi. Rahim bobo murakkab bu ishni qunt va chidam bilan sifatli bajarar ekanlar. Rahim bobo ko'p shogirdlariga o'zlarining hunarlarini o'rgatganlar.

Shuni aytadilar-da: "Hunar – hunardan unar", deb.

Matnda ishtirok etgan kelishik qo'shimchalari olgan so'zlarni o'zi bog'langan so'zlar bilan birga ko'chirib yozing.

Matn mazmuni yuzasidan suhbat o'tkazing.

1. Matn kim va nima haqida ekan?
2. Rahim bobo kim bo'lgan?
3. U vaqtlarda idish-tovoqlarga ehtiyoj qay darajada bo'lgan?
4. Hunarni egallash, uning qiyinchiliklariga bardosh berish osonmi?
5. Sopol buyum yasash uchun qanday bosqichlar amalga oshiriladi?
6. Sizningcha, sopol idishlar hozir ham ishlatilyaptimi? Qaysi hududlarda ko'proq?

11-mashq. *Samolyot, orol, dengiz, shahar* so'zlariga kelishik qo'shimchalarini qo'shib yozing. Ular ishtirokida 4-5 ta mazmunan bir-biriga bog'langan gaplar tuzing.

Bosh kelishik

12-mashq. Nuqtalar o'rniga gap mazmuniga mos so'zlarni qo'yib, gaplarni ko'chiring.

... yetmish yoshga to'ldilar. ... kashtani ko'zoynaksiz tikadilar. ... bolalar bog'chasida ishlaydilar. ... Toshkentda o'qiydilar. ... birinchi sinfda o'qiydi. ... bolalar bog'chasiga boradi.

Foydalanish uchun so'zlar: ukam, singlim, bobom, onam, buvim, akam.

Gapda bosh kelishikdagi otni qanday aniqlaysiz?

Qoidani yod oling.

Bosh kelishikdagi otlar **Kim?**
Nima? Qayer? so'roqlariga javob bo'ladi.

12-mashq. Adashgan so'zlar. So'zlarni o'rniga qo'yib, gaplar tuzing.

1. Yog'di kechasi Qor bo'ralab bilan.
2. Ertalab quvonib qalin ko'rib, Botir qorni ketdi.
3. Chanasini ko'chaga olib, chiqdi Darrov.
4. Mazza boshladi yasay qorbola qilib.

Qish. Sovuq avjiga chiqqan. Uch kun burun yoqqan qorning usti ham sovuqdan qotib qolgan. Issiq kiyinib, bo'yniga ham qalin sharf bog'lab olgan Aziz hovliga chiqdi. Osmonga qaradi. Uzoqdan nur sochayotgan quyoshning rangi avvalgiday qizg'ish emas, oqish ko'rinardi. "Quyosh ham sovuq yermikin-a", o'yladi Aziz unga qarab turib. Shu choq shunaqaga o'xshaydi, deganday ojizgina "chirq" etgan ovozi eshitildi.

15-mashq. Tez aytishlarni o'qing va mashq qiling.

1. Oydin oyinda
oyisidan oldin bordi.

2. Komil, Kamol
kamalakni ko'rdi.

3. Sabina, Sohiba,
Zabiha, sahifani
sinchiklab o'qidi.

4. Hali Vali, Soli
sholi o'rdi.

5. Turob tunda o'nta
to'nka to'pladi.

6. Ilhom ildam
yuradi, ilg'or safda
turadi.

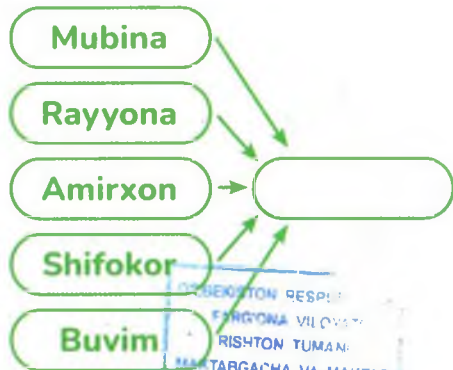
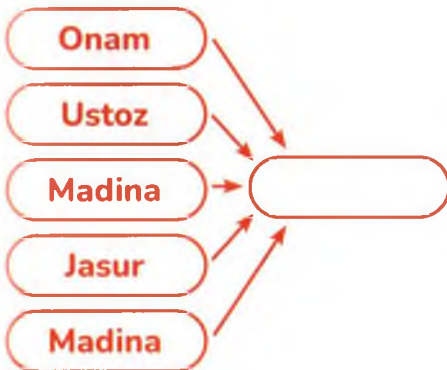
16-mashq. Maqollarni o'qing va izohlang.

- ① Yolg'onchi yolchimas, o'g'ri boyimas.
- ② Ayrilganni ayiq yer,
Bo'linganni bo'ri yer.
- ③ Ona kulsa – xona to'lar,
Ota kulsa – g'aming ketar.
- ④ Daryo suvini bahor toshirar,
Odam qadrini mehnat oshirar.

Bosh kelishikdagi otlarni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

17-mashq. "Chizmani to'ldir" mashqini bajaring. Berilgan otlarga mos fe'l topib, ko'chirib yozing.

QOSBO'YON RESPUBLIKASI
FARG'ONA VILOYATI
RISHTON TUMANI
HABITABGACHA VA MAKTAB
TA'LIMI BO'LIMI
33-UMUMIY
ORTA TA'LIM
MAKTABI
№ 43
2023

18-mashq. Testlarni yeching.

1. *Shoir 38 yoshida og'ir kasallikdan vafot etdi. Ushbu gapda shoir so'zi qaysi so'z turkumiga mansub?*
A) ot B) son D) sifat E) fe'l
2. *Qaysi javobda faqat ot so'z turkumiga mansub so'zlar qatnashgan?*
A) ayol, dehqon B) giyoh, qiziqarli
D) yetti, yugurdi E) uchqur, ziyrak
3. *Madina va Karima qo'shnisi Arofat xolanikiga yordamga chiqishdi. Ushbu gapda nechta so'z bosh kelishikda qo'llangan?*
A) 3 B) 4 D) 5 E) 2
4. *Qaysi javobda ot so'z turkumidagi so'zlar ishtirok etgan gap bor?*
A) Og'zing bitta, qulog'ing ikkita.
B) Sanamay sakkiz dema.
D) Birni kessang, o'nni ek.
E) Uch karra uch – to'qqiz.

19-mashq. O'qish darsligingizdagi "Abu Ali Ibn Sino" matnidan bosh kelishikdagi otlarni topib, husnixat tarzida ko'chiring. Bir-biriga bog'langan 2-3 ta gapdan iborat qisqa matn yozing.

Ijodkorlik soati. Loyiha ishi

20-mashq. Namuna asosida e'lon yozing. Mavzusini o'zingiz tanlang.

E'lon

Hurmatli o'quvchilar!
8-dekabr Konstitutsiya kuni munosabati bilan
"Qomusimiz – baxtimiz" mavzusida
maktabimiz zalida katta tadbir o'tkaziladi.
Tadbir tashkilotchilari 4-"A" sinf o'quvchilari.

Sana: 6-dekabr

21-mashq. Berilgan piramida tepasidagi "Qish" so'zidan eng quyi pog'onasiga tushguncha bittadan so'z qo'shib, "Qish" mavzusiga bog'lab, gaplar tuzing. Tuzgan gaplaringizdan bog'lanishli matn hosil qiling.

Namuna:

1. Qish keldi.
2. Kumush qishning chiroyi.

22-mashq. “Soʻzdan soʻz yasang” topshirigʻi. Konstitutsiya soʻzida ishtirok etgan harflardan foydalanib, soʻzlar hosil qiling. Tuzgan soʻzlaringizdan ikkita gap tuzing. Bosh boʻlaklarning tagiga chizing.

Namuna:

Konstitutsiya

kon

in

soya

uya

ona

tut

Qaratqich kelishigi

23-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq bering. Ular qaysi kelishikda qo'ilanganini ayting.

Osmon qaydan boshlanadi?

Chumolining vaqti ziqroq,
Gapi qisqa, qalbi qaynoq.
Uning uchun ko'k gardishi,
Oltin rangli momaqaymoq.

Mirzacho'llik dehqon bobo,
Gurung boshlar olisdan:
– O'tar osmon chegarasi,
Bizning qovun polizdan.

Qoidani yod oling.

Qaratqich kelishigidagi
otlar **Kimning? Nimaning?**
Qayarning? so'roqlariga javob
bo'ladi.

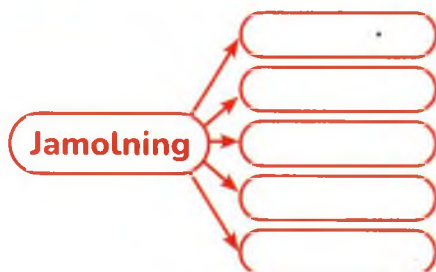

24-mashq. Nuqtalar o'rniga qaratqich kelishigi qo'shimchasini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

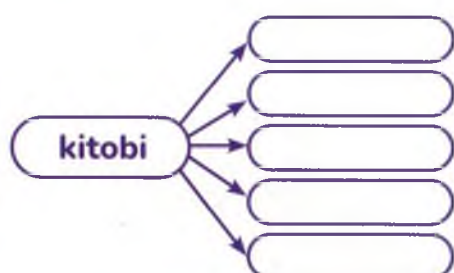
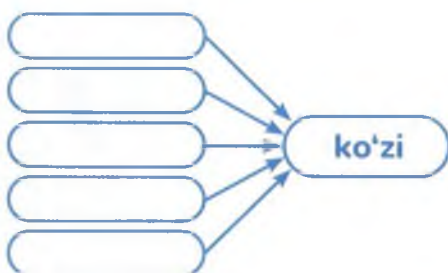
Akam... qiziq kitobi bor. Eshik ... kalitini dadamga berdim. Suv to'liqlari daryo... qirg'og'iga urildi. Biz... maqsadimiz – tinch yashash. Vali... velosipedi bor. Ovchi... iti yugurib ketdi.

25-mashq. Qaratqich kelishigidagi otga mos so'zlar topib, so'z birikmalari tuzing va yozing.

Berilgan otga mos otlar tanlab, so'z birikma tarzida yozing.

26-mashq. *Kitob, soat, mehnat, qish* so'zlariga mos qaratqich kelishigidagi otlar tanlab, so'z birikmalari hosil qiling va gaplar tuzing.

Qaratqich kelishigi

27-mashq. “O‘qish savodxonligi” darsligidagi quyidagi hikoyatning sariavhasi va muallifini yozing.

Baland daraxt shoxiga qo‘ngancha, qaqag‘layotgan tovuqning tovushi butun o‘rmonga taralib, ochlikdan sillasi qurigan Tulkining e‘tiborini tortibdi. Tovuqning baland shoxda turganini ko‘rgan Tulki uni hiyla bilan pastga tushirib, yemoqchi bo‘libdi.

– Kechirasan, qadrdonim Tovuq, – deb gap boshlabdi u, – sen yirtqichlar bilan qushlar, umuman, o‘rmonimizdagi barcha jonzotlar o‘rtasida tuzilgan tinchlik bitimi haqida hali eshitmadingmi? Bundan keyin biz bir-birimizni ovlamaymiz, aldamaymiz va o‘g‘irlamaymiz, balki tinchlikda, hamjihatlikda yashaymiz. Pastga tush, bu haqida yaxshilab gaplashib olamiz.

Tulkining mug‘ambirligini yaxshi bilgan Tovuq hech narsa demay, xuddi bir narsaga tikilgandek yo‘lga qarab turaveribdi.

– Nimaga buncha tikilib qolding? – deb so‘rabdi Tulki.

– Men bir to‘da itlarni ko‘ryapman, – debdi Tovuq, – Adashmasam, ular biz tomonga kelishayapti, janob Tulki.

– Shunaqami, unda men ketishim kerak, – debdi Tulki.
 – Iltimos, janob Tulki, ketmay turing, – debdi Tovuq, –
 men endi tushmoqchi bo'lib turuvdim. Keling, itlarni
 kutib turamiz, ular kelgandan so'ng tinchlik bitimini birga
 muhokama qilamiz.

– Yo'q, yo'q, – debdi Tulki, – men ketishim kerak, itlar hali
 tinchlik bitimi haqida eshitmagan bo'lishlari mumkin.

Qissadan hissa shuki, to'satdan taklif qilingan do'stlikdan
 ehtiyot bo'ling.

**Masalda ishtirok etgan bosh va qaratqich kelishigidagi otlarni
 o'zi bog'langan so'z bilan birga yozing. Do'stlashish mumkin
 bo'lmagan, bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan hayvonlardan 2-3 ta
 misol keltiring.**

28-mashq. Berilgan she'rni o'qing. Qaratqich kelishigi
 qo'shimchasini olgan otlarni o'zi bog'langan so'z bilan
 birga ko'chiring. She'r manosiga qarab, raqamlarni o'z
 o'rniga qoygan holda aralash she'rni ketma-ketlikda
 ko'chiring.

Ayyor tulki

<p>1 Yig'lab yig'lab chorlasa,
Yig'isiga ishonmang!
Yolg'onchiga do'st bo'lib,
Keyin afsusda qolmang.</p>	<p>3 Shuning uchun jonivorlar
Undan ehtiyot bo'ling.
Tulki aldab qoymasini,
So'ziga hushyor turing.</p>
<p>2 Har so'zida bir yolg'on
To'qimasa turolmas.
U ayyorlik qilmasdan,
Biror kun ham yurolmas.</p>	<p>4 Hayvonlarning ichida
Eng ayyori tulkivoy.
Do'st bo'lsangiz gar unga,
Holingiz bo'ladi voy.</p>

29-mashq. Teskari test savolini tuzing.

1. _____ ?
 A) Farruxning mashinasi, asalni yemoq
 B) dalada ishlamoq, qushlardan ayrimlari
 D) Lolaning singlisi, sinfnig tozaligi
 E) kitobni sevmok, o'quvchining bilimi
2. _____ ?
 A) 4 ta kelishik
 B) 6 ta kelishik
 D) 5 ta kelishik
 E) 7 ta kelishik
3. _____ ?
 A) tushum kelishigi
 B) qaratqich kelishi
 D) bosh kelishik
 E) chiqish kelishigi
4. _____ ?
 A) Xurmo... bargi
 B) Qulupnay... murabbosi
 D) Daftar... muqovasi
 E) Kitob... mundariyasi

30-mashq. Berilgan so'zlarga mos qaratqich kelishigi qo'shimchasini olgan otlar topib, so'z birikmalari tuzing.

... . muqovasi, singlisi, parragi , ... maqsadimiz ,
 ... varag'i, soqoli, dumi, rangi, mazasi,
 qorasi.

Tushum kelishigi

31-mashq. Matnni o'qing. Ajratilgan so'zlarga savol bering. Ular qaysi kelishikda qo'llangan?

Yashil o'tloqdagi qurt **o'zini** hammadan chiroyli deb bilar edi. U har tomchi shabnamga qarab, **jamolini** tomosha qilishni juda-juda sevardi. Bir kuni u tomchidagi yapaloq aksiga mahliyo bo'lib, **sevinchini** ichiga sig'dirolmay: "Oh, qanday go'zalman-a!" – dedi-da, sertuk **belini** qayirib, undagi oltinday tovlanib turgan ikki chiziqqa ko'z tashladi. So'ng: "Esizgina-ya, menday **go'zalni** hech kim ko'rmayapti, hech kim!" – deb afsuslandi.

Bir kuni qurtning omadi keldi: o'tloqqa bir qizcha kelib, gul tera boshladi. Qurt **uni** biroz kuzatib turdi-da, so'ng eng chiroyli gulning ustiga chiqib, qizchanning o'ziga yaqinlashishini kuta boshladi...

Hikoyani davom ettiring. Tushum kelishigidagi otlar qanday vazifani bajaryapti?

Qoidani yod oling.

Tushum kelishigidagi **Kimni?**
Nimani? Qayerni? so'roqlariga
javob bo'ladi?

32-mashq. Yoddan yozishga tayyorlaning.

Eski bo'lib qoladi

Tursunboy Adashboyev

Dilshod yangi tuflisini
Nimagadir kiymaydi.
Yalangoyoq yurar doim,
Balki ko'zi qiymaydi.

Bor, tuflingni kiyib ol
Bunday yurish g'alati.
Tog'a, uni kiysammi,
Eski bo'lib qoladi...

Kelishik qo'shimchalarini olgan so'zlarning tagiga tegishlicha chizing. Tushum kelishigidagi otlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring.

33-mashq. Matnni o'qing. Nimalarni bilib oldingiz? Matnga sarlavha qo'ying. Tushum kelishigidagi otlarni toping.

Yunon tilidan olingan "tele" so'zi "uzoq", "olis", lotin tilidan olingan "vazor" so'zi esa "ko'ruvchi" ma'nosini anglatadi. Televizor – bu radiopriyomnik singari uskuna, biroq birmuncha murakkab tuzilishga ega. U nafaqat tovushni, balki tasvirni

ham qabul qilib uzata oladi. Ilk televizorlar tasvirni oq va qora ranglarda ko'rsatgan.

Tushum kelishigi qo'shimchasi otni qaysi so'z turkumiga bog'layapti? Tushum kelishigidagi otlar gapda qanday bo'lak vazifasida keladi? Yangi asr texnologiyalariga nimalar kiradi?

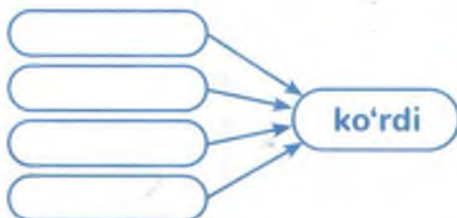
34-mashq. Maqollarni o'qing va izohlang. Ko'chiring. Tushum kelishigidagi otlarning gapdagi vazifasini aniqlang.

1 Gapni oz so'zla, Ishni ko'p ko'zla.	2 Mehnatingni halol qilsang, Huzurini ko'rasan.
3 Ovqatni tuz mazali qilar, Odamni – so'z.	4 Tilingni botir qilma, O'zingni botir qil.

Tushum kelishigidagi otlarni tegishlicha belgilang.

35-mashq. Berilgan fe'llarga mazmunan mos keladigan tushum kelishigidagi otni tanlab, so'z birikmasi shaklida yozing.

Tushum kelishigi

36-mashq. Topishmoqlarning javobini rasmlardan toping.

Olamni kezib bir-birini
izlar, ularni yulduzlar
kuzatar.

Yerga tushsa loy qilar,
Dehqonlarni boy qilar.

Baland temir uy
yurar, burni
tog'larni surar.

Oltin kosaday
toshib turadi, dala
husnini ochib turadi.

Tushum kelishigidagi otni aniqlang va o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

“Quyosh” so'ziga sinkveyn tuzing.

1. Quyosh 2. Qanday? 3. Nima qiladi?
4. Gap 5. Ma'nodosh so'z

37-mashq. Berilgan so'zlarga mos otlar topib, ularni qaratqich yoki tushum kelishigida qo'llab, so'z birikmasi tuzing.

... bog'i, ... hovlisi, ... tomosha qildi, ... yozdi, ... rangi, ... mazasi, ... kuyladi, ... so'radi.

Qoidani yod oling.

Qaratqich kelishigi otni otga bog'laydi. Tushum kelishigi otni fe'lga bog'laydi.

38-mashq. Maqollarni izohlang. Ko'chiring. Tushum kelishigidagi so'zlarni belgilang.

1

Bilmaganni bildim, dema,
Qilmaganni qildim, dema.

2

To'g'ri oshini, egri
boshini yer.

3

Haqni nohaq etma,
Nohaqni haq etma.

4

Vatanni sotgan – er
bo'lmas.

39-mashq. Handalarni o'qing.

Darsda o'qituvchi:

– Bolalar kim Parijga borishni xohlasa, qo'lini ko'tarsin! – debdi.

Sinfda bitta o'quvchidan tashqari hamma qo'lini ko'taribdi. O'qituvchi hayron bo'lib:

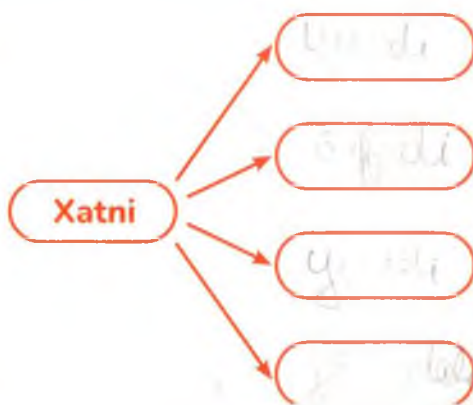
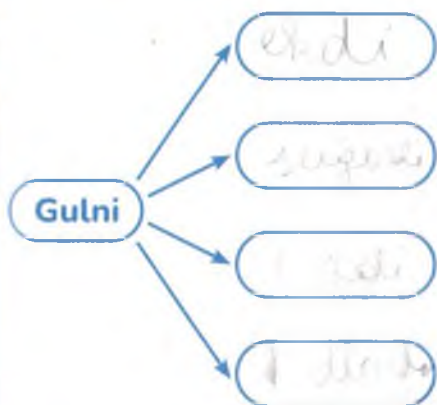
– Davron, sen Parijga sayohat qilishni xohlamaysanmi?

– Oyim maktabdan chiqib, to'g'ri uyga kel, deb tayinlaganlar, – dermish.

Siz ham shunday handalardan yoki latifalardan bilasizmi? Bilgan handalaringizdan ayting. Kelishik qo'shimchali so'zlarni aniqlang.

40-mashq. Berilgan tushum kelishigidagi otga mos fe'llar topib, so'z birikmasi tarzida yozing.

Ijodkorlik soati. Loyiha ishi

41-mashq. Chizg'ich va qalam haqida bilgan ma'lumotlaringizni yozing. Chizg'ichdan va qalamdan hayotda chizishdan boshqa yana qayerda foydalansa bo'ladi? Foydalanish mumkin bo'lgan holatlarni yozing.

- ① Gul yasashda,
- ② Qog'oz kesishda

42-mashq. "Tahlil qolipi" jadvalida berilgan tovush-harf tahlilini bajaring.

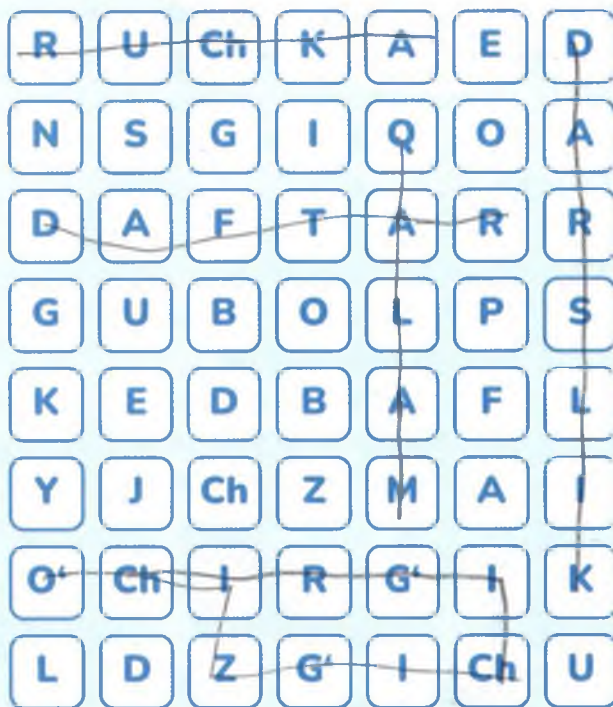
So'z	Tovushlar soni	Harflar soni	Unli tovushlar	Undosh tovushlar		Bo'g'inlar soni
				Jarangli	Jarangsiz	
marketing						

So'z	Tovushlar soni	Harflar soni	Unli tovushlar	Undosh tovushlar		Bo'g'inlar soni
				Jarangli	Jarangsiz	
tarjimon						

Sinf _____ O'quvchining F.I. _____

43-mashq. “So‘z tuz” ta’limiy o‘yini. Skanerdan so‘zlar topib, daftaringizga yozing.

- Yozgan so‘zlaringizga so‘roq bering.
- Ularni bir so‘z bilan atash mumkinmi?
- So‘zlarni ko‘plik shaklida o‘qing.
- Shu so‘zlarni qatnashtirib, bitta gap tuzing.

Jo'nalish kelishigi

44-mashq. She'ni ifodali o'qing. Ajratilgan otlarga so'roq bering. Ular qaysi kelishikda qo'llanganini ayting.

Vatanim

Po'lat Mo'min

Chaman-chaman **gullarga**,
Sayroqi **bulbullarga**,
Ko'kni quchgan **uylarga**,
Baxt keltirgan **to'ylarga**,
Quvnoq va sho'x **kuylarga**
Joydir go'zal Vatanim,
Boydin go'zal **Vatanim**.

Ko'chiring. Jo'nalish kelishigi qo'shimchasini belgilang.
Jo'nalish kelishigidagi otlar qanday so'roqlarga javob bo'ladi?

Qoidani yod oling.

Jo'nalish kelishigidagi otlar
Kimga? Nimaga? Qayerga?
 so'roqlariga javob bo'ladi. Otlarga
-ga (-ka, -qa) qo'shimchalarini
 qo'shish bilan hosil bo'ladi.

45-mashq. Rasmlarga qarab, kichik hikoya tuzing.
 Unga sarlavha qo'ying. Tuzgan hikoyangizda jo'nalish
 kelishigidagi otlar ishtirok etsin.

46-mashq. Berilgan otlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasini qo'shib, so'zlarni ko'chiring.

Qarmoq, ohang, qo'g'irchoq jarroh, ko'zgu, suhbat, maktab, o'roq, tuproq, ruchka, terak, avlod, tilak, tog', bog', taroq, so'roq.

Otlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchalarining -ga, -ka, -qa shaklida qo'shilishi sababini ayting.

Qo'g'irchoqqa

Qo'g'irchoqqa

Qo'g'irchoqqa

47-mashq. Nuqtalar o'rniga -ga, -ka, -qa qo'shimchalaridan mosini qo'yib ko'chiring.

1. Bizni bag'ring... olganing uchun rahmat.
2. Feruza ekan nihollarning ko'k... bo'y cho'zib yashnab turganini ko'rdi.
3. Ravshan kaparlarni osmon... uchirib yubordi.
4. Jasur qo'zichoq... , buzoq... o't berdi.
5. Kema qirg'oq... yaqinlashdi.
6. Singlim tovuq... don berdi.

Jo'nalish kelishigi

48-mashq. Topishmoqlarning javobini toping.

**O'zi pillaga o'xshar,
Ichi tillaga o'xshar.**

**Iyagi yerga qaragan,
Soqoli osmonga qaragan.**

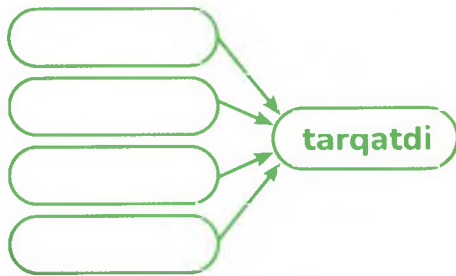
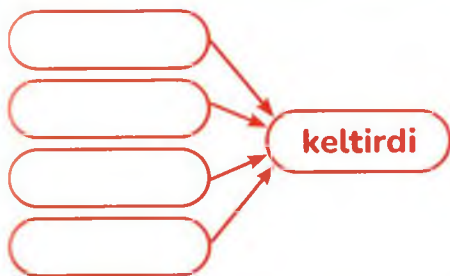
**Shalki o'xshar o'roqqa,
Doim tutar so'roqqa.**

**To'rt yonida to'rtta oy,
Boshimga berar chiroy.**

Ko'chiring. Jo'nalish kelishigidagi otlarning tagiga chizing.
Jo'nalish kelishigidagi otlar gapda qaysi bo'lak vazifasida keladi?

49-mashq. Berilgan fe'llarga mos ot tanlab, so'z
birikmalari tuzing va yozing.

Jo'nalish kelishigi qo'shimchasi otni qaysi turkumdagi so'zga bog'laydi?

50-mashq. Jadvalni namunadagi kabi to'ldiring.

Asal	bugun	buvisinikiga	bordi
		ga	
		ga	
		ka	
		ka	
		ka	
		qa	
		qa	
		qa	

51-mashq. O'qing. Berilgan otlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasini qo'shib, so'zlarni ko'chiring.

Qishloq, bug', butoq, toshloq, maqsad, qavat, savat, mato, bayroq, ko'ylak, buzoq, qo'zichoq, qo'shni, saroy.

Shu so'zlarni qatnashtirib, uchta gap tuzing.

O'rin-payt kelishigi

52-mashq. Ertakni ijodiy davom ettiring.

Qadim zamonda bepoyon o'rmonda turli jonzoqlar inoq yashar ekanlar. Sichqon oftobda erkalaniy yotgan mushukning bag'rida o'ynarkan. Bo'ri qo'zichoqni o'z bolasidek yalab-yulqar ekan. Tulki jo'jalarni don-dun bilan siylarkan. Yo'lbars kiyik bolalarini yelkasiga mindirib, qirlarda sayr qildirar ekan...

„Tahlil qolipi“ jadvali. Kelishik qo'shimchasini olgan so'zlarni quyida keltirilgan jadvalga yozib, so'zlarda ishtirok etgan egalik va kelishik qo'shimchalarini belgilab, tahlil qiling. O'rin-payt kelishigidagi otlar qatnashgan gaplarni ko'chiring. O'rin-payt kelishigi qo'shimchasini belgilang.

Soʻzlar	Egalik qoʻshimchalari						Kelishik qoʻshimchalari					
	Birlik			Koʻplik								
	I sh	II sh	III sh	I sh	I sh	III sh	B/k	Q/k	T/k	J/k	Oʻ/k	CH/k
oʻrmonda											+	
oftobda												
bolalarini												
qirlarda												
yelkasiga												

Qoidani yod oling.

O'rin-payt kelishigidagi otlar **-da** qo'shimchasini olib, **Kimda? Nimada? Qayerda?** so'roqlariga javob bo'ladi. O'rin-payt kelishigidagi otlar, asosan, fe'l so'z turkumidagi so'zlarga bog'lanib keladi.

53-mashq. She'rni o'qing.

Tabiatga she'r

Bog'imda yashnab turar
 Bobom ekkan chechaklar,
 Shabbodada so'ylaydi
 Tabiatdan ertaklar:
 – Onajonim tabiat,
 Dilida ezgu niyat.
 Odamlarga mehribon,
 Tutqazar cheksiz in'om.
 Mehrga mehr bilan
 Javob bering deydi u, –
 Onangizdek ardoqlang
 Tabiatni, – deydi u.
 Bobom o'gitin sezdim
 Chechakning shivirida.

Chelakchada suv quydim
Tekkizmay yaprog'iga.
Bog'dagi har bir daraxt,
Har tup gulni quchdim men.
Tabiatni seving, deb
Ushbu she'ni bitdim men.

She'rdagi qanday kelishik shakllaridan foydalanilgan? Ularni aniqlab, o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.
"Odam" so'ziga sinkveyn tuzing.

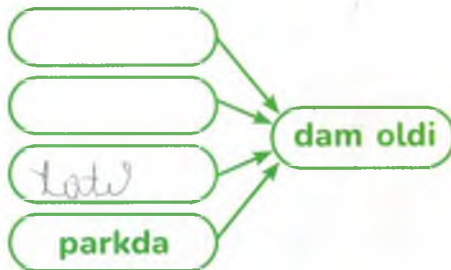
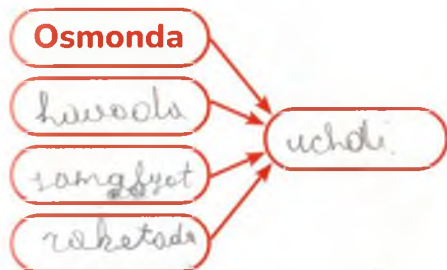
1. Odam. 2. Qanday? 3. Nima qiladi? 4. Gap. 5. Ma'nodosh so'z.

54-mashq. O'qing. O'rin-payt kelishigi qo'shimchasini olgan so'zlarni yozing.

Osmonda, parranda, sanatoriyada, zararkunanda,
chamanda, sahnada, olamda, hovlida, saharda, sozanda,
bog'da, xonanda, dala hovlisida, uyda.

O'rin-payt kelishigidagi otlar bilan so'z birikmalari tuzing. Tuzgan birikmalaringiz yordamida gaplar yozing.

55-mashq. Maqollarni o'qing. O'rin-payt kelishigidagi otlarni savollar yordamida aniqlang, ularni o'zi bog'langan fe'l bilan birga ko'chiring.

1

Jalada qolgan yomg'irdan
qo'rqmas.

2

Kattaga hurmatda bo'l,
kichikka izzatda.

3

Mergan ovda bilinar,
botir yovda.

4

Tilingda bo'lsa boling,
Kulib turar iqboling.

5

O'zga yerda sulton bo'lguncha,
o'z elingda cho'pon bo'l.

O'rin-payt kelishigi

56-mashq. O'qing. Siz kelajakda qanday kasb egasi bo'lmoqchisiz?

Mening orzum

Men kelajakda shifokor bo'lmoqchiman. Shifokor bo'lishga qiziqish menda bolaligimdan paydo bo'lgan. Chunki mening onam – shifokor. Men ularga havas qilaman. Orzumni amalga oshirish uchun hamma fanlarni yaxshi bilishim kerak. Ayniqsa, ona tili, ingliz tili, biologiya fanlarini chuqur o'rganishga harakat qilyapman.

Matnni davom ettiring. So'roqlar yordamida kelishik qo'shimchalari olgan otlarni aniqlang.

57-mashq. Matnni o'qing. So'roqlar yordamida kelishik qo'shimchalari olgan otlarni aniqlang.

Maktabimizdagi shanbalik

Bugun maktabimizda shanbalik o'tkazildi. Bizning sinfimizga maktabning old tomondagi hovlisi ajratildi. Qiz bolalar hovlini va yo'laklarni supurishdi. Bino oldidagi gullarga suv quyishdi, gultuvaklarni artishdi. O'g'il bolalar gulzor uchun ajratilgan yerni yumshatishdi. U yerga gul va rayhonlar ekishdi. Yig'ilgan chiqindilarni to'plab chiqindixonaga tashlab kelishdi. Sinf rahbarimiz bizga barcha ishlarimizda bosh-

qosh bo'ldilar. Yana hammamiz birgalashib daraxt ko'chatlari ekdik. O'qituvchimiz, agar ekilgan daraxtlarga yaxshi qarasak, ular ikki-uch yilda hosilga kirishini aytdilar. Hamma yoq toza bo'lganligi hamda yangi daraxtlar va gullar ekkanimizdan ko'nglimiz tog'dek ko'tarildi.

Siz ham maktabingizda shanbaliklar qilasizmi?

O'rin-payt kelishigidagi otlarni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

58-mashq. Rasmdagi so'zlardan foydalanib, matn tuzing. Kelishik qo'shimchalarini olgan so'zlarni alohida yozing.

59-mashq. Matnni o'qing. **Ajratilgan** otlarga savol bering.

Qadrli bolajonlar! Siz **o'zingizda** qanday kuch va qobiliyat borligini bilasizmi? ✓

✓ Har bir **bolada** o'ziga xos qobiliyat bo'ladi. ✓ Ko'pincha siz **o'zingizda bor** qobiliyatni sezmaydiz. ✓ Har bir insonning **vujudida** katta kuch va imkoniyatlar yashirinib yotadi. ✓ **Bizda** qanday qobiliyat mavjud ekanini bizning qiziqishlarimiz ko'rsatib turadi. ✓ Ayrim bolalar jismonan kuchli bo'ladi va sport **o'yinlarida** yaxshi ishtirok etadi. ✓ Ayrimlar esa jismonan biroz kuchsiz bo'lsa-da, aqliy qobiliyatlari juda kuchli bo'ladi. ? Bunday bolalar **maktabda** fanlarni yaxshi o'zlashtiradilar. ✓

O'rin-payt kelishigidagi ot qatnashgan gaplarni ko'chiring. O'rin-payt kelishigi qo'shimchasini belgilang.

Chiqish kelishigi

60-mashq. Maqollarni o'qing. So'roqlar yordamida chiqish kelishigidagi otlarni topib, o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

①

Qo'lingdan kelsa, qo'lingdan ber,
Qo'lingdan kelmasa, yo'lingdan ber.

②

Bekorchidan el bezor,
So'zidan ko'ngil ozar.

③

Haqiqat oltindan qimmat.

④

Gapdan gap chiqar,
Cho'pdan – xas.

⑤

Hisobdan adashsang ham, do'stdan adashma.

Qoidani yod oling.

Chiqish kelishigidagi otlar
Kimdan?, Nimadan?, Qayerdan?
so'roqlariga javob bo'ladi.

Chiqish kelishigi qo'shimchasi otni
fe'l turkumidagi so'zga bog'laydi.

61-mashq. O'qing. Chiqish kelishigi so'roqlariga javob bo'lgan otlarni aniqlang.

Kamtarin bo'l, hatto bir qadam
O'tma g'urur ostonasidan.
Piyolani inson shuning-chun
O'par doim peshonasidan.

(Erkin Vohidov)

Mendan sira qo'rqma hech,
Seni qamab qo'ymayman.
Boqib senga erta-kech,
Chiroyingdan to'ymayman.

(Anvar Obidjon)

Qaynab chiqqan dilimdan,
Aytay burro tilimdan,
So'zing to'lsin ma'noga
Hunaridan, bilimdan.

(Po'lat Mo'min)

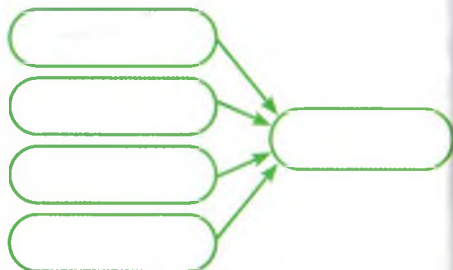
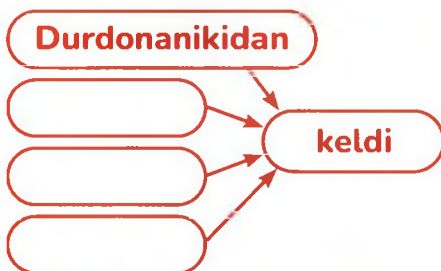

Avval aytilishi yozilishiga mos kelgan, so'ng aytilishi yozilishiga mos kelmaydigan chiqish kelishigidagi otlarni ko'chiring.

62-mashq. Berilgan fe'llarga mos otlar toping. Ularni chiqish kelishigida qo'llab, so'z birikmalari tuzing va yozing.

Yozdi, keldi, ketdi, foydalandi, o'qidi.

“Xatosini top!” mashqi. Berilgan gaplarning xatosini toping.

1. Kitobdan kerakli ma'lumotlardan oldim?
2. Ertaklar yaxshilikni yetaklar!
3. Mashinaning manzilga yetdi va borar joyi aniq bo'ldi.
4. Olamning g'amsiz o'tay desang, ilm-u hunar o'rgan.

Savollarga javob bering.

1. Chiqish kelishigi otni qaysi so'z turkumiga bog'layapti?
2. Chiqish kelishigidagi otlarni gapda qanday aniqlaysiz?
3. Chiqish kelishigi qo'shimchasi otni qaysi so'z turkumiga bog'laydi?

Chiqish kelishigi

63-mashq. Siz oilangiz bilan O'zbekistonning qaysi viloyatiga borgansiz? Qadimiy shaharlar haqida bilgan ma'lumotingizni yozing. Chiqish kelishigi qatnashgan so'zlarning tagiga chizing.

64-mashq. “Qishki o‘yinlar” mavzusida qisqacha matn tuzing. Matndagi o‘rin-payt va chiqish kelishigi qo‘shimchalarining tagiga chizing.

65-mashq. Darvozadan chiqdi, maktabdan keldi, teatrdan zavq oldi, muzeydan chiqdi. Shu so‘z birikmalari ishtirokida gaplar tuzing.

Ijodkorlik soati. Loyiha ishi

66-mashq. Sog'lom ovqatlanishingiz uchun qanday foydali taomlar iste'mol qilasiz? Tez tayyorlanadigan gamburger, lavash, xot-doglar inson sog'lig'i uchun qanchalik foydali?

Fikringizni yozma bayon qiling.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

67-mashq. “Raqamli joylashuv” ta’limiy o’yini. Katakklarga yozilgan so’zlardan mazmunli gap tuzing, so’ng so’zlarga so’roq berib, ega, kesim va ikkinchi darajali bo’laklarni aniqlang. *Oshxonasida* so’zini tahlil qiling.

1 oshxonasida	2 maktab	3 qo’li	4 ishlaydigan
5 oshpazlarimiz	6 shirin	7 uchun	8 bizlar
9 mazali	10 doim	11 tayyorlaydilar	12 ovqat

68-mashq. O’zingiz iste’mol qiladigan mahsulotlar orasidan zararli va foydali mahsulotlarni aniqlab, ikki ustunga ajratib yozing.

Kelishiklar (Mustahkamlash)

69-mashq.

Kichik ustoz

(Hikoya)

Ashurali Jo'rayev

Qishki ta'tilda Anvar bilan Akbarlarnikiga olis Jaloyir qishlog'idan Ozodbek mehmon bo'lib keldi. U o'zi o'qiyotgan maktabda shaxmat to'garagi borligini, to'garakda faol qatnashib, allaqachon sinfdoshlari orasida chempion bo'lganini zavq bilan gapirib berdi. Hatto maktab direktori uni "Faxriy yorliq" bilan taqdirlabdi.

– Sizlarga ham shaxmat o'ynashni o'rgataymi? – so'radi u Anvar bilan Akbarning ham shaxmatga qiziqib qolganlarini ko'rib. Bu taklif aka-ukalarga ma'qul bo'ldi. Uylarida bobosiga sovg'a qilingan, lekin hali o'ynalmagan yap-yangi shaxmat bor edi. Ozodbek tengdosh do'stlari – Anvar bilan Akbarga shaxmat o'yinini astoydil o'rgatishga kirishdi.

“O'qish savodxonligi” darsligida berilgan matnni o'qing. “Tahlil qolipi” mashqidan foydalanib, matndagi nuqtalar o'rniga mos qo'shimchalarni quyidagi jadval asosida belgilang.

Namuna:

So'zlar	-ning	-ni	-ga	-da	-dan	Bog'langan so'zlar
ta'tilda						
qishlog'idan						
maktabda						

70-mashq. “Xatosini top!” mashqi. 69-mashq asosida berilgan gaplarning xatosini toping.

1. Hatto maktab kutubxonachisi uni “shaxmat” bilan taqdirlabdi.
2. Sizlarga ham shashka o'ynashni o'rgataymi! – so'radi u.
3. Bu taklif opa-ukalarga ma'qul bo'ldi?
4. Anvar tengdosh do'stlari – Ozodbek bilan Akbarga tennis o'yinini astoydil o'rgatishga kirishdi.

Kelishik qo'shimchalari gapda qanday vazifani bajaradi?

71-mashq. She'ni o'qing.

Sirli sovg'alar

Qorbobomiz ulashdi
Bizga har xil sovg'alar.
Kitobcha, rangli qalam,
Shokolad-u olmalar.

Qopchalarning tagiga
Ba'zilarga, ajabo,
Sirli sovg'a qo'yibdi,
Bizning quvnoq Qorbobo.

Nasimjonga beribdi
Xushbo'y atirli sovun.
Karimjonga tarog'-u
Yonida bitta shampun.

Mendagi odatni ham
Qaydan bila qolibdi?!
Sovg'alarim tagiga
Dastro'molcha solibdi.

(*"Gulxan"*dan)

Kelishik qo'shimchalarini belgilab, she'ni ko'chiring.

72-mashq. *Qish, hunar, mato, shifokor, usta* so'zlariga kelishik qo'shimchalarini qo'shing va yozing.

KELISHIKLAR

1 Bosh
kelishik

2 Qaratqich
kelishigi

3 Jo'nalish
kelishigi

4 Chiqish
kelishigi

5 O'rin-payt
kelishigi

6 Tushum
kelishigi

Kimga?
Nimaga?

Kimni?
Nimani?

Kimda?
Nimada?

Kim?
Nima?

Kimdan?
Nimadan?

Kimning?
Nimaning?

Kelishiklar (Mustahkamlash)

73-mashq. "So'z zanjiri". Quyidagi so'zlarga kelishik qo'shimchalaridan mosini qo'yib, yangi so'zlar hosil qiling. So'zlardan gaplar tuzing. Har bir gap bir-biriga bog'langan bo'lsin.

Men, ovqat, onam, idishlar, choy, piyola, uy, maktab, soat, dars, kech.

74-mashq. Maqol va tez aytishlarga qavs ichida berilgan kelishik qo'shimchalaridan mosini qo'yib o'qing va yozing.

1

(-ga, -da)

Ot safar~~da~~ bilinar.

2

(-ga, -da)

Zog'cha sigir~~da~~ qo'rqmaydi.

3

(-ni, -ning)

Vali, Soli sholi~~ni~~ o'rdi.

4

(-dan, -da)

Oydin oyisi~~dan~~ oldin bordi.

75-mashq. Nuqtalar o'rniga kelishik qo'shimchalaridan mosini qo'yib o'qing. Ularni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

Makaronli sho'rvani kim o'ylab topgan?

Avvallari sho'rvalar odamlar ovlagan hayvonlarni go'shti va suyaklaridan tayyorlanar edi. Bunday taom biz... eramiz... ming yillar avval o'ylab topilgan.

Qadimgi Yunoniston... sho'rva eng tezpishar "fast-fud" taom hisoblangan. Ko'chalar... istagan shaxs bir likopcha yasmiq, no'xatli va shunga o'xshash don mahsulotlari solib tayyorlangan sho'rvalar... sotib olib ichishlari mumkin bo'lgan. "Sup" (sho'rva) so'zi o'rta asrlar... paydo bo'lgan. Bu so'z qadimiy

"sop" so'zi... kelib chiq... , ilgarilari non burdasi shunday atalgan, un... go'sht qaynagan idish... tagida qolgan suvi... botirib yeyishgan. O'zbekiston... qish... – issiq, yoz... – sovuq sho'rvalar qadim... iste'mol qilingan.

Yozgan otlaringizning asos va qo'shimchalarini belgilang.

76-mashq. Nuqtalar o'rniga **-ga, -ka, -qa** qo'shimchalaridan mosini qo'yib o'qing. Jo'nalish kelishigidagi otlarning aytilishi va yozilishidagi farqni tushuntiring.

Yangi yilda o'yimiz:
O'ssa osmon bo'yimiz,
Ko'k... tegsa archamiz,
Oy... qo'nsa sharchamiz,
Oy aylansa saroy...
Oyda o'ynasak poyga,
Minishib yulduz toy...

(Quddus Muhammadiy)

Ot yasovchi qo'shimchalar

77-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan otlarni ko'chirib, asos va qo'shimchalarga ajrating.

Bugunning farzandiga
Baxtli kunlar, rangin gullar
Quchog'ida tug'ilding sen.
Seni o'ylab uzoq tunlar,
Mijja qoqmas chegarachi.
Senga ravon asfalt yo'llar
Qurayotir minglab ishchi.
Senga atab maktab solar,
Binokorlar marmarlardan... .

(Quddus Muhammadiy)

So'zlar tarkibidagi qaysi qo'shimchalar so'z ma'nosini o'zgartiryapti? Bu qo'shimchalar qanday nomlanadi?

Qoidani yod oling.

**-chi, -zor, -dosh,
-kor, -k, -q, -loq**

ot yasovchi qo'shimchalardir.

E'tibor bering!

Kelishiklarda
qo'llanadi

Birlik
va ko'plikda

Egalik
qo'shimchalari
oladi.

So'z turkumi

Ot

Fe'lga
bog'lanadi

Shaxs,
narsani
bildiradi

Kim? Nima?
Kimlar?
Nimalar?
so'rog'iga javob
bo'ladi?

Sifatga,
songa
bog'lanadi

78-mashq. Testlarni yeching.

1. Orzu, tilak, istak, niyat. Ushbu ma'nodosh otlardan qaysilari so'z yasovchi qo'shimcha yordamida yasalgan?
A) orzu, tilak B) tilak, istak
D) orzu, tilak, istak E) tilak, istak, niyat
2. Qaysi so'zdan -dosh qo'shimchasi yordamida ot yasaladi?
A) olma B) tarbiya
D) bino E) sinf
3. Qaysi javobda fe'ldan -k qo'shimchasi yordamida ot yasaladi?
A) tara B) bo'ya D) kura E) so'ra
4. Qaysi qo'shimcha yordamida o'rin-joy bildiruvchi ot yasaladi?
A) -kor B) -k D) -zor E) -dosh
5. Qaysi javobda fe'ldan -q qo'shimchasi yordamida ot yasaladi?
A) ela B) tila
D) beza E) buta

79-mashq. Rasmlarga qarang. Unda nimalar tasvirlangan? Shu so'zlarda foydalanib, ot yasovchi qo'shimchalar yordamida yangi so'zlar hosil qiling.

Shu so'zlarni qatnashtirib, 4 ta gap yozing.

80-mashq. O'qing. Berilgan so'zlarga so'z yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'shib, yangi so'z hosil qiling.

Sinf	-chi
Futbol	-kor
Soat	-dosh
Bino	-zor

Gul	-kor
Uzum	-dosh
Parta	-soz
Maktab	-chi

Ot yasovchi qo'shimchalar

81-mashq. O'qing. Berilgan so'zlarga ot yasovchi qo'shimchalarni qo'shib ko'chiring.

Bo'ya – bo'yoq

Tila – tilak

Ela – *elak*

So'ra – ...

Kura – *kurak*

Tara – *tarang*

Beza – *bezak*

Buta – ...

Ista – *istak*

Qishla – ...

82-mashq. So'zlarni o'qib, ot yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, yangi so'zlar hosil qiling. Qatorlar musobaqasi tarzida tashkil eting.

So'zlar

Ot yasovchi qo'shimchalardan yasalgan yangi so'zlar

Suv
gul
olma
jiyda
sinf
bino
paxta

Suvchi

83-mashq. “Tushunchalar tahlili” Qoidalarini o‘qib to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanini “+” belgisi yordamida aniqlang.

Tushunchalar	To‘g‘ri	Noto‘g‘ri
Shaxs va narsalarning shaklini bildirib Qanday? Qanaqa? so‘roqlariga javob bo‘lgan so‘zlar ot deyiladi		+
Otlar birlik va ko‘plik shaklida qo‘llanadi		+
Asosga -chi, -kor, -dosh, -zor, -loq qo‘shimchalari qo‘shilib ot yasaladi		
-chi, -kor, -dosh qo‘shimchalari o‘rin-joy ma‘nosini bildiradi		
-zor, -loq qo‘shimchalari payt ma‘nosini bildiradi		

84-mashq. Savollarga javob bering. Topgan so‘zlaringiz tarkibidagi qaysi qo‘shimchalar so‘z ma‘nosini o‘zgartirishga xizmat qilyapti? Bu qo‘shimchalar qanday nomlanadi?

1. Paxta yetishtiruvchi (*kim?*)
2. Ovqat pishiruvchi (*kim?*)
3. Soat sozlovchi (*kim?*)
4. Daraxtlarni parvarishlovchi (*kim?*)
5. Gullarni parvarish qiluvchi (*kim?*)
6. Avtomobil boshqaruvchisi (*kim?*)
7. Uy quruvchi shaxs (*kim?*)
8. Bolalarni tarbiyalovchi (*kim?*)

Kasb otlari qaysi qo‘shimchalar yordamida yasalgan? Yana qanday kasblarni bilasiz?

Ot yasovchi qo'shimchalar (Mustahkamlash)

85-mashq. Aralash berilgan so'zlarning ma'nodoshlarini toping. Ularni guruhlarga ajratib yozing.

Namuna: suvchi – mirob.

Binokor, mirob, o'qituvchi, suvchi, shifokor, fidokor, bog' quruvchi, muallim, fidoyi, tabib, mevazor.

Ushbu so'zlar ishtirokida uchta gap tuzib yozing.

86-mashq. She'rni o'qing. So'z yasovchi qo'shimcha ishtirok etgan otlarni topib, tahlil qiling.

Namuna: Futbolchilar – kimlar? Ot, shaxs oti, futbol – asos, **-chi** – ot yasovchi qo'shimcha, **-lar** – ko'plik qo'shimchasi.

To'p, to'p, to'p, to'p,
Futbolchilar tepar to'p.
Darvozabon xo'b shoshar,
Ishqibozlar qarashar.
Ana, ana, gol bo'ldi,
Hisob bir-u nol bo'ldi.

“G'uncha”dan

87-mashq. Berilgan so'zlarni namunadagidek uch ustunga ajratib yozing.

Sinf¹dosh, binokor, taroq, istak, darax²tzor, tilak, hisobchi, mevazor, o'tloq, guruh³dosh, o'quvchi, sanoq, kurak, toshloq, ishchi, gulzor, paxtakor, bodomzor.

Namuna:

Shaxs oti	Narsa oti	O'rin-joy oti
<i>Sinf¹dosh</i>	<i>taroq</i>	<i>darax²tzor</i>

88-mashq. So'z birikmalarini o'qing. Bir xil shakldagi so'zlarning ma'nosini izohlang. Shu kabi so'z birikmalaridan topishga harakat qiling.

Yoz fasli – daftarga yoz – dasturxonni yoz.

Uch soni – samolyotda uch – tog'ning uchi.

Tilimizda *yoz*, *uch* so'zlari necha xil ma'noda qo'llanadi? Ularning o'xshash tomonlari qaysi? Farqli tomonlari-chi?

89-mashq. Matnni o'qing. Ot yasovchi qo'shimchalarni toping. "Bizning oilamiz" mavzusida mustaqil hikoya tuzing. Unda ot yasovchi qo'shimchalar qo'llanilishiga e'tibor bering.

Bizning oilamiz

Bizning oilamiz katta emas. Otam – shifokor, ular odamlarni davolaydilar. Onam – o'qituvchi. Ular maktabda bolalarga dars beradilar. Opam – tarbiyachi. U bog'chada bolalarni mehr bilan tarbiyalaydi.

Men 4-sinfda o'qiyman. Juda ko'p fanlarga qiziqaman. Kelajakda uchuvchi bo'lmoqchiman.

90-mashq. Rasmda ko'rsatilgan hayvonlar tilidan suhbat tuzing. Hayvonlarning muloqotini mustaqil davom ettiring.

Dumlari
xavfdan asrash
uchun izlarini
supuradi.

Baroqvoy, biz
tulkilar haqida
nimalarni bilasan?

Sovuq bo'lgani
uchun-da!

Qurt-
qumursqa

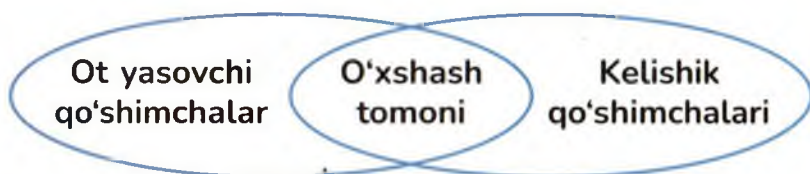
Tulkilarning
ayyorliklari
haqida bilaman!

Quyovoy, nima
uchun qushlar
qishda issiq o'lkalarga
uchib ketadi?

91-mashq. Ilmiy taqqoslash

Ot yasovchi hamda kelishik qo'shimchalarini taqqoslang. Avval ot yasovchi qo'shimchalar, so'ng kelishik qo'shimchalarining o'ziga xos xususiyatlarini yozib chiqing.

Moddiy taqqoslash

Futbol to'pi bilan basketbol to'pi o'rtasidagi farq va umumiylikni ko'rsating.

92-mashq. *Gul, kutubxona, gap, poda* soʻzlarini oltita kelishikda yozing. Har bir soʻzga ot yasovchi qoʻshimchalarni qoʻshing va ularni tegishlicha belgilang. Tuzgan soʻzlaringizdan uchta gap yozing.

Bilimingizni mustahkamlang

93-mashq. Chizmaga mos gaplar tuzing.

1. _____ ~~~~~ = = = .
2. ~~~~~ _____ ~~~~~ = = = .
3. ~~~~~ _____ = = = .

94-mashq. Testlarni yeching.

1. Nuqtalar o'rniga a harfi yoziladigan so'zlarni belgilang:
☒ A) ..vtomobil B) shif...kor
☐ D) no'xat E) buz...q
2. Nuqtalar o'rniga e harfi yoziladigan so'zlarni belgilang:
☐ A) v..losiped ☒ B) b..shik
☐ D) h...koya E) g...vhar
3. Noto'g'ri yozilgan so'zlarni belgilang:
☐ A) hovli B) sabzavot
☒ D) novbatchi E) zar
4. Nuqtalar o'rniga i harfi yoziladigan so'zlarni belgilang:
☐ A) m...vaffaqiyat B) r...yxat
☐ D) mumk...n ☒ E) sho...r

5. Qaysi so'zga -ga qo'shimchasidan boshqa qo'shimcha qo'shiladi?

- A) qoshiq... B) qandak o'rik...
 D) shoxi... E) osmon...

6. Ko'plik sonda, qaratqich kelishigida kelgan otlarni belgilang:

- A) o'quvchining B) davlatlarni
 D) otalarning E) ko'llarga

7. Xato yozilgan so'zlarni toping:

- A) opoq B) minnatdor
 D) dehqon E) bog'bon

8. Xatosiz yozilgan so'zlarni toping:

- A) hovus B) tamosha
 D) jonivor E) guisor

9. Nuqtalar o'rniga x harfi yoziladigan so'zlarni belgilang:

- A) xo'...lamoq B) ...iyobon
 D) ya...malak E) su...bat

10. Nuqtalar o'rniga h harfi yoziladigan so'zlarni belgilang:

- A) poyta..t B) ...usn
 D) fa...r E) sa...iy

Savollarga javob bering.

1. Narsaning tartibini bildiradigan sonlarni ayting.
2. O'zbek tilida nechta kelishik bor?
3. Berilgan gapda nechta sifat borligini aniqlang.

*Biologlar kulrang kaltakesak qornini yorib,
tirik toshbaqa, zaharli ilon, kichik kaltakesak kabi
jonivorlarni uchratganlar.*

95-mashq. Berilgan rasmdagi xonqizi va handalak so'zlaridan bittadan gap tuzing va so'z turkumlari boyicha tahlil qiling.

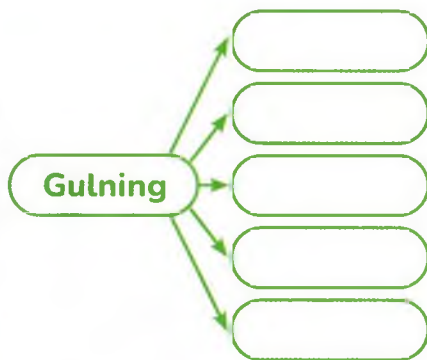
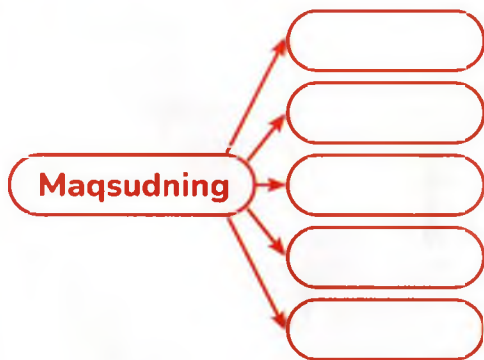

96-mashq. Adashgan kelishiklarni joyiga qo'ying.

T/r	Kelishiklar	So'rog'i	Qo'shimchasi
1	Bosh kelishik	Kimga? Nimaga? Qayerga?	-ga (-ka, -qa)
2	Qaratqich kelishigi	Kimdan? Nimadan? Qayerdan?	–
3	Tushum kelishigi	Kimda? Nimada? Qayerda?	-ni
4	Jo'nalish kelishigi	Kim? Nima? Qayer?	-dan
5	O'rin-payt kelishigi	Kimni? Nimani? Qayerni?	-da
6	Chiqish kelishigi	Kimning? Nimaning? Qayerning?	-ning

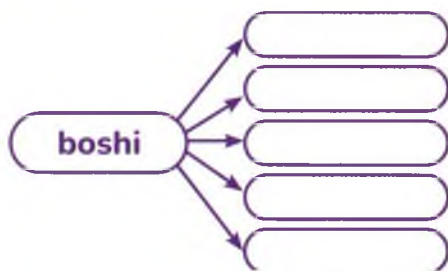
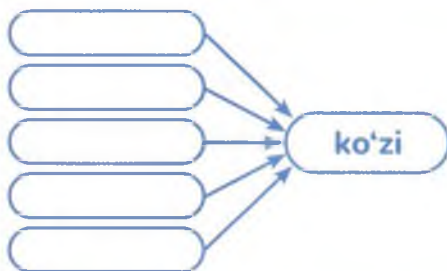

97-mashq. Qaratqich kelishigidagi otga mos so'zlar topib, so'z birikmalari tuzing va yozing.

98-mashq. Berilgan otga mos soʻzlar tanlab, soʻz birikmasi tarzida yozing.

99-mashq. Berilgan rasmdagi *hassa* va *xurmo* soʻzlaridan bittadan gap tuzing hamda soʻz turkumlari boʻyicha tahlil qiling.

100-mashq. “Kitob – mening doʻstimsan” mavzusida matn tuzing. Matndan talaffuzi va imlosi farq qiladigan undoshlarni aniqlang.

101-mashq. Teskari test savolini tuzing.

1. ...?

- A) -ning B) -ni
- D) -dan E) -ga

2. ...?

- A) Kimga, nimaga
- B) Kimda, nimada
- D) Kimning, nimaning
- E) Kim, nima

3. ...?

- A) Ukam, kitobing B) Daftaring, onasi
- D) Qalpog'ing, uyingiz E) kitobing, mahallang

4. ...?

- A) Maktabimiz qishloq chetida joylashgan
- B) Nodir ukasini bog'chadan olib keldi
- D) Kitobingizni olsam maylimi?
- E) Onam menga issiq kulcha berdilar

5. ...?

- A) Yangi so'z hosil qiladi
- B) So'zlarni o'zaro bog'laydi
- D) Gaplarni bir-biriga bog'laydi
- E) Urg'u hosil qiladi

6. ...?

- A) Qaratqich kelishigi
- B) Tushum kelishigi
- D) O`rin-payt kelishigi
- E) Chiqish kelishigi

7. ...?

- A) Tabiatni asrash kerak
- B) Tomog'iga suyak qadaldi
- D) Alisherning otasi adabiyotni sevardi
- E) Qarqunoqdan bulbul chiqdi

8. ...?

- A) So'z yasovchi
- B) So'zlarni o'zaro bog'lovchi
- D) Kelishik qo'shimchalari
- E) Egalik qo'shimchalari

9 ...?

- A) Bosh kelishik
- B) Qaratqich kelishigi
- D) O`rin-payt kelishigi
- E) Chiqish kelishigi

10. ...?

- A) Ega
- B) Kesim
- D) Ikkinchi darajali bo'lak
- E) Gap bo'lagi vazifasida kelmaydi

102-mashq. Shu belgilardan soʻz hosil qiling va shu soʻzlar bilan gap tuzing.

shakl 01

shakl 02

shakl 03

shakl 04

shakl 05

103-mashq. Ikkita gap bilan taʼriflang.

Choynak va paroxod bilan qanday umumiylik bor?

Poyabzal va qalam oʻrtasida qanday umumiylik bor?

104-mashq. Testlarni yeching.

1. Soʻz turkumining nomini belgilang:
A) ot B) kesim
D) ega E) boʻlak
2. Sifatning soʻroqlarini aniqlang:
A) qancha? B) nima qildi?
D) qanday? E) nima?
3. Fe'lga oid soʻzlarni toping:
A) zararli B) yodla D) oʻqituvchi E) gul
4. Berilgan gapda nechta ot borligini aniqlang:
Jamol, Iskandar va Shuhratjon saksovulzorda qoʻy boqib yurishardi.
A) beshta B) uchta D) toʻrtta E) oltita

Kitobni asrang!

Kitob – insonning eng yaqin yordamchisi. Kompyuter va gadjetlar ishdan chiqishi mumkin, ammo kitob doim biz bilan birga bo'ladi. Kitob bizning do'stimiz va ustozimiz hisoblanadi. Kitoblarni yaratish uchun ko'plab insonlar mehnat qiladilar. Biz ajdodlarimizning dono o'gitlarini kitoblar orqali o'rganamiz. Ular hayotda to'g'ri yo'lni tanlashimizda bizga yordam beradi. Agar kitobni asrab-avaylasak, u ko'plab insonlarga uzoq yillar xizmat qiladi.

Kitob bizni bilim va quvonchlar bilan limmo-lim o'zga bir tasavvurlar olamiga yetaklaydi. Vaqti kelganda u bizni Yer yuzidagi kichik hujayralardan tortib, okean hamda koinotda kechadigan turli voqea-hodisalar va ularning sirlaridan voqif qiladi.

Kitob bizni o'ylashga, fikr yuritishga va to'g'ri xulosa chiqarishga o'rgatadi.

Mundarija

1-mavzu.	1-chorakda o'tilganlarni takrorlash	6
2-mavzu.	1-chorakda o'tilganlarni takrorlash	9
3-mavzu.	Otlarning kelishik qo'shimchalari bilan qo'llanilishi.....	11
4-mavzu.	Bosh kelishik.....	14
5-mavzu.	Bosh kelishik.....	17
6-mavzu.	Ijodkorlik soati. Loyiha ishi	19
7-mavzu.	Qaratqich kelishigi	21
8-mavzu.	Qaratqich kelishigi	23
9-mavzu.	Tushum kelishigi	26
10-mavzu.	Tushum kelishigi	29
11-mavzu.	Ijodkorlik soati. Loyiha ishi	32
14-mavzu.	Jo'nalish kelishigi	34
15-mavzu.	Jo'nalish kelishigi	37
16-mavzu.	O'rin-payt kelishigi	39
17-mavzu.	O'rin-payt kelishigi	43
18-mavzu.	Chiqish kelishigi.....	46
19-mavzu.	Chiqish kelishigi.....	49
20-mavzu.	Ijodkorlik soati. Loyiha ishi	51
21-mavzu.	Kelishiklar (Mustahkamlash).....	53
22-mavzu.	Kelishiklar (Mustahkamlash).....	57
23-mavzu.	Ot yasovchi qo'shimchalar	60
24-mavzu.	Ot yasovchi qo'shimchalar	64
25-mavzu.	Ot yasovchi qo'shimchalar (Mustahkamlash).....	66
26-mavzu.	Ijodkorlik soati. Loyiha ishi	69
	Bilimingizni mustahkamlang	72

Baynazarova Dilnoza Djamaliddinovna
Toirova Muhabbat Ermatovna

Ona tili

4-sinf II qism

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik

"Novda Edutainment"

Toshkent – 2023

Muharrirlar:

Badiiy muharrir

Musahhih

Rassom

Kompyuterda sahifalovchi

M. Nishonboyeva

A. Sobitov

X. Serobov

V. Frolov, R. Ismailova, T. Daminov

D. Konoplich

Nashriyot litsenziyasi AI №158. 03.08.2023-yilda original-maketdan
bosishga ruxsat etildi. Bichimi 70×100/16. Kegli 14 n/shponli.

"Arial" garniturası. Ofset bosma usulida bosildi.

Mashinada yengil bo'rlangan (Machine Finished Coated) 80 g/m² qog'oz.

Shartli b.t. 5,5. Hisob-nashriyot t. 0,8.

Adadi 608 859 nusxa. Buyurtma raqami 23-535.

"O'zbekiston" NMIUda chop etildi.

Darslik holati haqida ma'lumot

Nº	O'quvchining F.I.Sh	O'quv yili	Darslik olingan vaqtdagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslik qaytarib berilgan vaqtdagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1	Shahinoz W. Dorzen					
2						
3						
4						
5						
6						

**Darslikni olish va o'quv yili oxirida uni qaytarishda
yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan
quyidagi mezonlarga muvofiq to'ldiriladi**

Yangi	Darslikning holati a'lo darajada
Yaxshi	Muqovasi butun, kitobning asosiy qismidan uzilmagan. Barcha sahifalar mavjud, butun, yirtilmagan, yelimi ko'chmagan
Qoniqarli	Muqovasi ezilgan, shikastlangan, kitobning asosiy qismidan qisman ajralgan va foydalanuvchi tomonidan tiklangan. Qayta tiklash ishlari qoniqarli. Yirtilgan sahifalar yopishtirilgan, ba'zi sahifalari yirtilgan
Qoniqarsiz	Muqovasiga chizilgan, kitobning asosiy qismidan to'liq yoki qisman yirtilib, uzilgan, qoniqarli tiklangan. Sahifalari yirtilgan, ba'zi sahifalari yo'q, bo'yalgan, ifloslangan, tiklash mumkin emas

